O‘ZBEKISTON TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

2026 Vol. 2

tsuull.uz
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2026 Vol. 2

tsuull.uz

uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir oʻrinbosari: Nozliya Normurodova

Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Nurboy Jabborov, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Saodat Muhamedova, Aftondil Erkinov, Uzoq Joʻraqulov, Iroda Azimova, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Ziyoda Teshaboyeva, Zulxumor Xolmonova, Z.Ortiqova, Komil Kalonov, Botir Elov, Manzura Abjalova, Rasul Atamuratov.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)
Ahmadali Asqarov (Oʻzbekiston)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)
Akmal Nur (Oʻzbekiston)
Almaz Uvli (Ozarbayjon)
Muzaffar Komilov (Oʻzbekiston)
Tanju Seyhan (Turkiya)
Alizoda Saidumaran (Tojikiston)
Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Akmal Saidov (Oʻzbekiston)

"Oʻzbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni oʻrganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda toʻrt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – koʻrsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, oʻz konsepsiyasiga ega boʻlgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va oʻzbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti.

Oʻzbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib koʻchasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nozliya Normurodova

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Nurboy Jabbarov, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islamov, Bahodir Karimov, Saodat Muhamedova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Iroda Azimova, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Ziyoda Teshabaeva, Zulxumor Kholmonova, Z.Ortiqova, Komil Kalonov, Botir Elov, Manzura Abjalova, Rasul Atamuratov.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)
Elisabetta Ragagnin (Italy)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)
Akmal Nur (Uzbekistan)
Almaz Uvli (Azerbaijan)
Muzaffar Komilov (Uzbekistan)
Tanju Seyhan (Turkey)
Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Nicholas Kontovas (Great Britain)
Akmal Saidov (Uzbekistan)

"Uzbekistan: Language and Culture" is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.tsuull.uz

MUNDARIJA

LINGVISTIKA

Dilfuza Nurmanova, Nodirabegim Ismoilova
O‘zbek tilshunosligida Qur’oni Karim teolingvistik tadqiqot obyekti sifatida 6

Dilrabo ELOVA
Normativ-huquqiy matnlarni lingvo-mantiqiy ekspertiza qilish metodologiyasi (Soliq kodeksining 248-moddasi misolida) 24

Вафа Абдуллаева-Набиева
Развитие синтаксиса азербайджанского языка в рамках лингвокультурологии 40

Kamil Tilyabayev
O‘zbek tili: o‘rganish, dekolonizatsiya va hissiyot 58

Shaxlo Naraliyeva
O‘zbek badiiy prozasida ekologik diskursning kognitiv-pragmatik tadqiqi (O‘tkir Hoshimov va Tog‘ay Murod asarlari misolida) 82

ADABIYOTSUNOSLIK

Gulbahor Ashurova
Turkum she’rlar – Alisher Navoiy obrazini yaratishda lirik vosita sifatida..95

Abdug‘ani Nasriddinov
Adabiyotda falsafa va dinning uyg‘unligi 108

FAN. TA’LIM. METODIKA

Umidjon Kushayev
Sun’iy intellektning ta’lim tizimiga integratsiyasi: institutsional transformatsiya va strategik model (O‘zbekiston misolida) 120

Мадина Назарова
Формирование иноязычной риторической компетенции на материале английского официально-делового дискурса в неязыковом вузе 133

TARIX. MANBASHUNOSLIK

Shamsiddin Kamoliddin
Somoniylar va o‘g‘uz turklari 149

İlhami Cəfərsoy
Avrasiyanın qədim Xivə, Samara və Buxara şəhərləri 172

CONTENT

LINGUISTICS

Dilfuza Nurmanova, Nodirabegim Ismoilova
The Holy Qur'an as an Object of Theolinguistic Research in Uzbek Linguistics..6

Dilrabo Elova
Methodology of Linguo-Logical Expertise of Normative Legal Texts 24

Vafa Abdullayeva-Nabiyeva
Development of the Syntax of the Azerbaijani Language Within the Framework of Linguoculturology 40

Kamil Tilyabaev
Uzbek Language: Acquisition, Decolonisation and Emotions 58

Shakhlo Naralieva
A Cognitive-Pragmatic Study of Environmental Discourse in Uzbek Fiction (based on the works of Utkir Koshimov and Togay Murad)............82

LITERATURE

Gulbahor Ashurova
Cycle of Poems as a Lyric Device in the Creation of the Image of Alisher Navo'i 95

Abdugani Nasriddinov
The Harmony of Philosophy and Religion in Literature 108

SCIENCE. EDUCATION. METHODOLOGY

Umidjon Kushaev
Integration of Artificial Intelligence into the Education System: Institutional Transformation and Strategic Model (Uzbekistan as an Example) 120

Madina Nazarova
Formation of Foreign-Language Rhetorical Competence Through English Official-Business Discourse in Non-Language Higher Education...133

HISTORY. SOURCE STUDIES

Shamsiddin S. Kamoliddin
Samanids and Oghuz Turks 149

Ilhami Jafarsoy
Ancient Khiva, Samara and Bukhara Cities of Eurasia 172

ISSN 2181-922X 149—171

TARIX. MANBASHUNOSLIK
HISTORY. SOURCE STUDIES

Somoniylar va oʻgʻuz turklari

Prof. Dr. Shamsiddin S. Kamoliddin[1]

Abstrakt

Maqolada Somoniylar sulolasining kelib chiqishi oʻgʻuzlar bilan bogʻliq boʻlganligi haqida soʻz yuritilgan. Xususan, ularning ajdodi Bahrom Chubin Xurosonda yashagan va Sosoniylarning harbiy xizmatida boʻlgan oʻgʻuz qabilalaridan yetishib chiqqan. Somoniylar sulolasining bobokaloni Somon-xudot "Oʻgʻuznoma"da Somon-Yabgʻu deb atalgan va oʻgʻuzlarning ajdodlari qatorida tilga olingan. Somoniylar sulolasi oʻz hukmronligi davomida oʻgʻuz qabilalarining harbiy kuchlariga tayanganlar. Oʻgʻuzlar Somoniylar sulolasining eng yaqin, ishonchli va sodiq odamlari boʻlib kelgan. Nasr ibn Ahmadning oʻgʻli amir Nuh ibn Nasr (943 – 956-yillarda hukm surgan) "malik as-Sin" – Chin hukmdori, yaʼni Qoraxoniylar xonining qiziga uylangan edi. Qoraxoniylar sulolasining kelib chiqishi ham *tagʻazgʻaz*, yaʼni "toʻqqiz oʻgʻuz" deb ataluvchi qabilalar bilan bogʻliq edi. Somoniylar sulolasining soʻnggi amiri Abu Ibrohim Ismoil ibn Nuh al-Muntasir (vafoti 395/1004-05-y.) Gʻuz turklarining yetakchisi Yabgʻuning qiziga uylanib, u bilan qarindosh tutingan. XVI – XVII asrlarga oid manbalarda XIV asr oʻrtalarida yashagan "Ismoil Somoniyning avlodi" boʻlgan Jandiy-bekning Joʻchiylar bilan qarindosh tutinib, oʻz qizini Joʻchi Bukaning nabirasi va Shaybonxonning toʻrtinchi nasldagi avlodi boʻlgan Ming Temurxonga nikohlab berganligi qayd etilgan. Mening fikrimcha, XIV asrda yashagan mazkur Jandiy-bek Somoniylarning soʻnggi amiri al-Muntasirning Gʻuz turklari yetakchisi Yabgʻuning qizi bilan qurgan turmushidan qolgan avlodi boʻlgan. Ming Temurxonning Jandiy-bekning qizidan boʻlgan toʻrtinchi nasldagi avlodi Dasht-i Qipchoqda koʻchmanchi oʻzbeklar davlatining asoschisi Abu-l-Xayrxon (1412 – 1468) edi. Uning nabirasi Muhammad Shayboniyxon (1451 – 1510) esa 1501 – 1601-yillarda Oʻrta Osiyoda hukmronlik qilgan Shayboniylar oʻzbek sulolasining asoschisi edi.

Oʻzak soʻzlar: *Turkiston, Xuroson, oʻgʻuzlar, Bahrom Chubin, Buxoro, Somon-xudot, "Oʻgʻuznoma", Somoniylar, Saljuq turklari.*

[1] *Shamsiddin Kamoliddin Sirojiddin oʻgʻli* – tarix fanlari doktori, professor, Oriental uinversiteti.
E-pochta: shamskamol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2469-8717
Iqtibos uchun: Kamoliddin, Sh. S. 2026. "Somoniylar va oʻgʻuz turklari". *Oʻzbekiston: til va madaniyat* 2: 149 – 171.

So‘z boshi

O‘rta Osiyo tarixida Somoniylar sulolasining hukmronlik qilgan davri (IX – X asrlar) alohida ahamiyatga egadir. Chunki bu davrda Buxoro, Samarqand va boshqa shaharlar islom dunyosining eng yirik madaniy va ilmiy markazlariga aylandi, mahalliy xalqlarning islom davridagi davlatchiligi asoslari yaratildi. Yozma manbalarda Somoniylar sulolasining turli vakillari, ular hukm surgan davrdagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy ahvol haqida batafsil ma’lumotlar mavjud. Lekin Somoniylar sulolasining kelib chiqishi haqidagi ma’lumotlar juda ham kam va bir-biriga ziddir. Somoniylarning asl kelib chiqishi hali noma’lum bo‘lsa ham, ko‘pchilik tadqiqotchilar orasida ularning kelib chiqishi fors va Sosoniylar sulolasi bilan bog‘liq degan xato fikr hukm surib kelmoqda. Shuning uchun Somoniylar sulolasining asl kelib chiqishini aniqlash hozirgi kunda tarix fani oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir, uni hal etish uchun esa oldingidan ham kengroq doiradagi manbalarni jalb etgan holda qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish zarur.

Bahrom Chubin

Manbalarda Somon-xudotning kelib chiqishi haqida turli ma’lumotlar keltirilgan. Ko‘pchilik manbalarda uning shajarasi Sosoniy shohanshohi Xurmazd IV (579 – 590-yillarda hukm surgan) ning harbiy qo‘mondoni Bahrom Chubin (VI asr)ga borib taqaladi [Hudud al-‘Alam, 102; Ibn Haukal, 468; Наршахий, 133]. Bahrom Chubin avval Armaniston va Ozarbayjon, keyin esa Rey va Xuroson marzboni etib tayinlangan. Ayrim ma’lumotlarga ko‘ra, Bahrom Chubinning kelib chiqishi Sosoniylar xizmatidagi o‘g‘uz turklaridan bo‘lgan [Гумилев 1967, 162].

Ma’lumki, Bahrom Chubin o‘zini Parfiyaning aslzoda Mihran urug‘idan, ya’ni, Arshakiylar avlodi bo‘lganligiga da’vo qilgan [al-Masudi 102, 155; Фирдоуси 1952, 282]. Arshakiylarning kelib chiqishi O‘rta Osiyoning ko‘chmanchi qabilalari bilan bog‘liq bo‘lib, ular qadimgi manbalarda Dahae umumiy nomi bilan tanilgan [Пигулевская 1958, 28]. Qadimgi fors bitiklarida daxlar Sirdaryoning quyi oqimi havzasida yashagan sak qabilalaridan biri sifatida qayd etilgan. Miloddan avvalgi III asrda ular janubga, Parfiya chegaralariga ko‘chgan [Вайнберг 1999, 207, 261]. Sharqiy Orolbo‘yidagi Jandaryoda tarqalgan Chirikrabot madaniyati daxlar bilan bog‘liq deb taxmin qilinadi [Пьянков 1968, 16].

Ibn Havqalning yozishicha, qadimgi turklarning Badjnak (بجنق) qabilasidan bir qancha odamlar qadimda o‘z yurtlarini

tark etib, avval al-Andalusga (الاندلس), so‘ngra al-Barza’a (البرذعة), ya’ni Parfiyaga ketishgan [Ibn Haukal, 15]. Bu xabarda miloddan avvalgi III asr oxirida ko‘chmanchilar tomonidan barpo etilgan Parfiya davlatining tashkil topishi davrida yuz bergan voqealar aks etgan bo‘lishi mumkin. Parfiyaliklar singari Sosoniylar ham o‘z chegaralarini qo‘riqlashda qo‘shni “yovvoyi” qabilalarning harbiy kuchlarini keng jalb qilganlar. Chunki ko‘chmanchilarning harbiy salohiyatidan foydalanish bir vaqtning o‘zida ular ustidan doimiy nazoratni ta’minlagan Chegara yerlarning hokimlari lavozimiga, asosan, eroniy bo‘lmagan xalqlar vakillari (xioniylar, eftaliylar, xazarlar, turklar, daylamiylar, armanlar, gruzinlar va boshqalar) tayinlangan. Ular “chegara posboni” ma’nosini anglatuvchi yuksak *marzbon* unvoniga ega bo‘lib, Sosoniylar saroyida oliy harbiy tabaqa qatoriga kiritilgan [Колесников 1981, 49, 54, 55].

Ma’lumki, Xusrav I Anushirvon turk malikasi Kayen [Тер-Мкртичян 1979, 57], ya’ni turk xoqonining qiziga uylangan [at-Tabari I, 899]. Bu nikoh forslarning 554 yilda turklar davlatiga yuborilgan elchiligi natijasida tuzilgan edi [Мокрынин 2004, 72]. Bu xoqonning ismi manbalarda Ko‘kam-xoqon tarzida keltiriladi tarzida ham keltiriladi, u 568-yilda Rum (Vizantiya)ga o‘z elchilarini yuborgan G‘arbiy Turk xoqonligining birinchi oliy hukmdori Istami-xoqon Dizavul bilan bir shaxs deb taxmin qilinadi [Ibnu’l-Balkhi, 24, 94, 98].

Xusrav I Anushirvonning o‘g‘li va taxt vorisi shahzoda Hurmazd IV onasi turk bo‘lgani tufayli forslar uni “Turkzoda” deb ataganlar. Hurmazd otasining siyosatini davom ettirib, Eron zodagonlari va ruhoniylariga qarshi shafqatsiz kurash olib bordi, nasroniylarga nisbatan bag‘rikenglik siyosatini olib bordi va oddiy xalq ommasiga tayandi [Пигулевская 1946, 84 – 85], ommaning salmoqli qismini esa eftalitlar, turklar va boshqa eroniy bo‘lmagan xalqlar tashkil etar edi[1]. Aytishlaricha u shunday degan ekan: “Taxt faqat oldidagi oyoqlariga suyana olmasligi singari, davlat ham faqat zardushtiylarga tayanishi mumkin emas” [at-Tabari I, 990]. Bahrom Chubin esa uning *sipohsalori*, ya’ni bosh qo‘mondoni bo‘lgan. Umuman olganda, Eronning kamida 4 ta shohi (Xusrav I Anushirvon, Hurmazd IV Turkzoda, Xusrav II Parviz va Shiruya) turk xoqonlari bilan oilaviy aloqada bo‘lgan.

Bahrom Chubin 588-yilda eftaliylar va turklar ustidan g‘alaba qozongandan keyin shoh Xurmazd IV Turkzoda unga Balx va butun

[1] Shohanshoh Xurmazd IV Turkzoda o‘z hukmronligi davrida Eron zodagonlaridan 13 ming kishini qatl qildi [Bel’ami II, 248].

Xuroson yerlarini in'om etadi. Cho'l-xoqon[1]ning o'limidan keyin uning o'g'li El-tegin[2] Baykand qal'asiga berkinib oladi. Bahrom Chubin uni qamal qilib, taslim bo'lishga majbur qiladi va katta o'lja qo'lga kiritadi. Lekin uning hammasini shohanshoh Hurmazdga yubormasdan, asosiy qismini o'ziga olib qoladi. Shohanshoh bundan g'azablanib, uni lavozimidan ozod qiladi. Bahrom Chubin turklar bilan bitim tuzib, qo'shinlariga ko'plab turk askarlarini qabul qiladi va ular bilan birga Sosoniylar poytaxti Ktesifonga yurish qiladi. Xusrav II Parviz o'z poytaxtidan qochib, panoh izlab Rum (Vizantiya) imperatori Mavrikiy oldiga boradi. Sosoniylardan hokimiyatni tortib olib, Bahrom Chubin bir yildan ortiq vaqt davomida taxtda o'tiradi va hatto o'zining surati tushirilgan tangalar chiqarishga ham ulguradi. 591-yilda arman, gurji va rumliklarning Xusravga sodiq qolgan fors qo'shinlari bilan birlashgan harbiy kuchlari Armanistondagi Balarat daryosi yonida Bahrom Chubin qo'shinlarini mag'lubiyatga uchratadi. Shundan keyin Bahrom Chubin sharq tomonqa qochib, Farg'ona turklari huzurida panoh topadi. U Barmuda ismli turk xoqoni, ya'ni El-teginning do'sti va maslahatchisiga aylanib, uning qiziga uylanadi. Lekin ma'lum vaqt o'tgandan keyin u Xusrav II Parviz tomonidan yuborilgan ayg'oqchi josus tomonidan zaharlab o'ldiriladi [Гумилев 1960, 229 – 230]. Somoniylar sulolasining bobokaloni Somon-xudot aynan shu nikoh natijasida vujudga kelgan oilaning avlodi bo'lgan.

Bahrom Chubinning ikkinchi ismi "Chubin" yoki "Chubina" o'rta fors tilida "qarg'a" degan ma'noni anglatgan [Wolf 1953: 301] va shohanshoh Hurmazd IV Turkzoda davrida uning saroy lahjasidagi laqabi bo'lgan deb hisobladi [Firdousi VI: 654 – 655]. VIII asrning 2-yarmida yozilib, Tibet tiliga tarjima qilingan bir geografik risolada o'sha davrda O'rta Osiyoda yashagan qabilalar va xalqlar orasida Yan-ti (Kushon) va Xe-bdal (Eftaliy) qabilalari bilan qo'shni bo'lgan Gar-rga-pur qabilasi qayd etilgan [Гумилев 1967, 162]. Ko'rinib turibdiki, bu yerda o'sha davrda G'arbiy Turk xoqonligi tarkibiga kirgan To'xoristonda yashagan xalqlar haqida so'z yuritilgan. Gar-rga pur etnonimi 2 ta so'z – turkcha *gar-rga* (qarg'a)[3] va o'rta forscha *pur* (o'g'il)[4]dan iborat bo'lib, birinchisi forscha *chubin* (qarg'a)

[1] Bu xoqon Tardu (Qora Churin)ning o'g'li va Istami-xoqonning nabirasi El Arslon bilan bir shaxs bo'lgan. Narshaxiy uni Sher-i Kishvar deb atagan; arab tilidagi manbalarda u Shaba yoki Shiyoba, fors tilidagi manbalarda Sova-shoh, Xitoy manbalarida esa Asilan-dagan (Arslan-tarxan) deb atalgan.

[2] Matnda uning ismi Yil-tegin (يل تكين) shaklida keltirilgan. Xitoy manbalarida u Nili-xon, fors tilidagi manbalarda esa Parmuda deb atalgan.

[3] Qadimgi turk tilida *karga* so'zi "qarg'a" degan ma'noni anglatgan [ДТС, 426].

[4] O'rta fors tilida *pus(ar)* yoki qisqartirilgan *pur* so'zi "o'g'il" degan ma'noni anglatgan [MacKenzie 1971, 69].

so‘zining tarjimasidir. Balxda yashagan Bahrom Chubin avlodlarini turklar shunday deb ataganlar [Гумилев 1967, 162]. O‘rta asrlarda Balx atroflarida joylashgan ayrim aholi maskanlari Bahrom Chubin nomi bilan bog‘liq bo‘lgan. Masalan, Balx viloyatida Chubinobod (جوبيناباد) nomli qishloq qayd etilgan [as-Sam’oniy III, 348], Guzganon viloyatidagi Andhud shahridan Faryobga olib boruvchi yo‘lda esa Chubin (جوبين) nomli oraliq qo‘nalg‘a bo‘lgan [al-Moqaddasi, 347]. Taxmin qilish mumkinki, bu qishloqlar Bahrom Chubin avlodlarining mulki bo‘lgan.

Sibir xalqlari va Shimoliy Amerika hindulari mifologiyalarida qarg‘a yoki ona qarg‘a markaziy qahramon bo‘lib, eng oliy ajdod, madaniy qahramon va buyuk shaman sifatida namoyon bo‘ladi [Мелитинский 1991, 245]. Qadimgi turklarda qarg‘a tongda chiqayotgan Quyoshning ramzi hisoblangan va tonggi ko‘k osmon bilan bir qatorda oliy Xudo Tangrining timsoli bo‘lgan. Qadimgi turk hukmdori Kul-teginning bosh kiyimida qanotlarini yoygan burgut qiyofasidagi Qizil qarg‘a tasviri tushirilgan [Зуев 2002, 24, 226]. Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Yevropa va Hindiston xalqlarining mifologik tasavvurlarida esa qarg‘a, aksincha, iblisga o‘xshash mavjudot bo‘lib, baxtsizlik, ofat va yomonlik alomati hisoblanadi [Мелитинский 1991, 245]. Sosoniylar davridagi Eronda esa qarg‘a tasviri ko‘pincha xorijdan kelgan yot unsurlar va yovuz dushmanlarni ifodalash uchun ishlatilgan[1]. Tabiiyki, qarg‘ani anglatuvchi ism Bahrom Chubin kabi odamga faqat bu qush ijobiy qahramon sifatida qabul qilingan muhitda berilishi mumkin edi[2].

Bahrom Chubinning ajdodlaridan biri Chubin ibn Milod ismiga ega bo‘lgan [Macoudi II, 213]. Bahrom Chubinning 19-nasldagi ajdodi bo‘lgan xuddi shu shaxsning o‘zi boshqa manbalarda Karkin (Kargin, Gargin) ibn Milod deb atalgan [Гардизи, 62; Mustawfi-i Qazwini I, 94, 120]. Demak, uning asl ismi Kargin bo‘lib, bu ism qadimgi turkcha *karga* (qarg‘a) so‘zidan yasalgan, Chubin esa uning forscha tarjimasi bo‘lgan.

O‘rta asrlarda ko‘chmanchi turkman-o‘g‘uz qabilalari orasida *qarqin* degan qabila (el) qayd etilgan [Кононов 1958, 68, 72]. O‘g‘uz

[1] Bir qissada arab qabila boshlig‘i Xusrav I Anushirvonga “uning yerini qarg‘alar bosib oldi”, deb shikoyat qiladi. Xusrav undan: “Qaysi qarg‘alar Habashistondanmi yoki Hindistondanmi?” – deb so'radi, arab unga: “Habashistonlik” deb javob berdi [Browne 1997, 179].

[2] Jasoratlari xalq afsonalarida ulug‘langan Bahrom Chubin kabi mashhur qahramon qarg‘a baxtsizlik, ofat va yomonlik timsoli bo‘lgan iblisga o‘xshash jonzot sifatida ifodalangan muhitda bu nom bilan atalishi mumkin emas edi. Bahrom Chubin siymosining xalq dostoni qahramoniga aylanishi tarixi haqida qarang: [Czegdely 1958, 21 – 43].

turklarining afsonaviy ajdodlaridan biri Qarqin deb atalgan, nasl-nasabiga koʻra u Oʻgʻuzxonning 3-oʻgʻli Yulduzxonning 4-oʻgʻli boʻlgan [Рашид ад-Дин 1946 I (1), 88 – 89; Рашид ад-Дин 1987, 65 – 66], shuningdek, yana bir oʻgʻuz hukmdori Qarqin Qonaq-Alp deb atalgan [Кононов 1958, 78].

Somon-Yabgʻu

Ayrim dalillar al-Muntasir bilan oʻgʻuzlar boshligʻi Yabgʻu oʻrtasida oilaviy aloqalarning oʻrnatilishi, shuningdek, oʻgʻuzlarning Somoniylar bilan yaqinligi tasodifiy emasligini koʻrsatadi. Xususan, oʻgʻuzlarning oʻrta asr rivoyatlarida Somoniylar ularning ajdodlari sifatida namoyon boʻladi. Masalan, qadimgi oʻgʻuzlarning afsonaviy hukmdorlari qatorida Somon Xudot ham tilga olinadi. Rashid ad-Dinning “Oʻgʻuz-noma” asariga koʻra, Toʻquz (Dukur) Yavkuy ismli xondan keyin Movarounnahrda Somon Yavkuy deb atalgan Aslzoda xon hukmronlik qilgan, u yana Somon Xudot deb ham atalgan, va barcha Somoniylarning ajdodi boʻlgan [Рашид ад-Дин 1987, 94]. [1] Abu-l-Gʻoziy asarida oʻsha xon (yaʼni, Somon Yavkuy) “Aslzoda” nomi bilan tilga olinadi va uning 20 yil hukmronlik qilgani qayd etiladi. Unga koʻra, Somon Xudot 10 yil hukmronlik qilgan Arslonxondan keyin va Saljuqiylarning bobosi Arslonxondan oldin hukmronlik qilgan [Кононов 1958, 69]. Xuddi shu rivoyatning keyingi davrda yozilgan nusxasiga koʻra, “yavkuy” soʻzi “qabila boshligʻi” maʼnosini bildirgan va sulolaviy nom sifatida xizmat qilgan [Мухамедова 1978, 169 – 171].

Muslih ad-Din Muhammad al-Loriy (XV asr)ning “Mirʼot al-advor va mirhot al-agʻyor” (“Zamon va oʻzgarishlar shodligi koʻzgusi”) asarida ham Rashid ad-Dinning Somoniylarning oʻgʻuzlardan kelib chiqishi haqidagi xabari keltirilgan, va Rashid ad-Dinning “Jomiʼ at-tavorix” (“Yilnomalar toʻplami”) asariga ishora qilingan. Al-Loriyning yozishicha, Somoniylarning ajdodi Somon Yabgʻu[2], uni Aslzoda deb ham ataganlar, oʻgʻuz turklari oilasidan kelib chiqqan. Islom dini tarqalishining boshida uning oilasidan Toʻgʻrul ismli

[1] “Oʻgʻuz-noma” – Rashid ad-Dinning “Jomiʼ at-tavorix” (“Yilnomalar toʻplami”) tarixiy asaridan parcha boʻlib, uning qoʻlyozmasi Istanbuldagi Toʻpqopi saroyi kutubxonasida (Bagʻdod koʻshku fondi) 282-raqam ostida “Majmuʼa-i” Hofiz-i Abru” (vv. 590a – 601b va 641a) tarkibidada saqlanadi.

[2] Matnda: سامان باوغي – Somon-bovgʻi. Fors tilidagi manbalarda *yabgʻu* unvoni turli shakllarda keltirilgan: *biyogʻu* (بياغو) [Наршахи: 23], *boygʻu* (بايغو) [Джувейни, 444], *boyku* (بايكو) [Рашид ад-Дин I (2), 274.], *biygʻu* (بيغو) [Таʼрих-и Систан, 343 – 351], *paygʻu* (پايغو) [Байхаки, 576, 602, 646; Гардизи, 117 – 118], *bovgʻi* (باوغي) [al-Loriy: 234a] va boshqalar boʻlib, “xalq yoki qabila oqsoqoli” maʼnosida qoʻllangan [Будагов 1869 I, 234].

hukmdor boʻlgan, undan keyin Somon Yabgʻu hukmronlik qilgan [al-Loriy, 234a]. Toʻgʻrul ismli xuddi shu hukmdor Rashid ad-Dinning yuqorida tilga olingan "Oʻgʻuznoma" asarida Tokuz (Dukur) Yavkuy deb qayd etilgan.

Somoniylar ajdodlarining Sirdaryoning quyi oqimi havzasidagi oʻgʻuzlar bilan aloqasi yana bir rivoyatda aks etgan. Unga koʻra, Somon Xudotning otasi islomga qadar lashkarboshi boʻlgan. Arablar istilosidan keyin Somon otasining mavqeyi oʻzgarib, Xuroson zodagonlaridan biriga tuya yoʻlboshchisi boʻlib qoladi. Biroq, bu uning uchun haqoratli edi, chunki u aslzoda edi. Islomgacha boʻlgan davrda Bahrom Chubin avlodlari butun Movarounnahrning hukmdorlari boʻlgan. Shuning uchun u Turkistonga borib, u yerda talonchilik bilan shugʻullanadi. Biroz vaqt oʻtgach, u kuchli qoʻshin toʻplab, Ashnos (اشناس) [1] shahrini egallaydi va uning hukmdori boʻladi [Mustawfi-i Qazwini, 379]. Xondamir (XV asr) asarida ham shunday maʼlumotlar keltirilgan [X^{v}andamir II, 352]. Eslatib oʻtamizki, Turkistonning Ashnos shahrida ilk oʻrta asrlarda aholining koʻpchiligini oʻgʻuz turklari tashkil qilgan, bunday shaharda hokimiyatni faqat oʻsha muhitning oʻzidan chiqqan kishi qoʻlga kiritishi mumkin edi. Nomaʼlum muallif tomonidan 611/1214-15-yilda arab tilida yozilgan bir qoʻlyozmada keltirilgan yana bir rivoyatda Sayxun daryosi (Sirdaryo) haqida soʻz yuritiladi, unga koʻra, bu daryo Maʼ Jand (ماء جند), yaʼni "Jand suvi" deb ham atalgan[2]. Bu daryoda Somoniylarning vatani Ashnos (اشناس) shahri joylashgan, Somon (سامان) esa uning *ʻamili* (عامل), yaʼni soliq yigʻuvchi noibi boʻlgan [Togan 1964, 63].

Somoniylar va Oʻgʻuzlar

Maʼlumki, Somoniylar Sirdaryoning quyi oqimida yashagan oʻgʻuzlarning iltimosini qanoatlantirib[3], ularga Zarafshon vodiysidagi Nur atroflari va Buxoro atroflariga koʻchib kelishga ruxsat berganlar [ал-Хусайни, 164; Байхаки, 823]. Bu oʻgʻuzlarning avlodlari bugungi kungacha Buxoro viloyatining Nurota hududida istiqomat qilayotgan turkmanlar hisoblanadi [Шаниязов 1973, 5]. Maʼlumki, oʻgʻuzlar nafaqat shahardan tashqaridagi yerlarda, balki Buxoro shahriga bevosita tutash yerlarda ham oʻrnashgan. Xususan, Buxoro yaqinida Jand atroflaridan kelgan turkman koʻchmanchilari al-Qariyya al-Jadida (القرية الجديدة) – "Yangi qishloq" nomli qishloqqa

[1] Ashnos (اشناس) – Sirdaryoning quyi oqimida, Jand va Signoq oraligʻida joylashgan turklarning shahri [Mustawfi of Qazwin: 261; Рашид ад-Дин I (2), 200].

[2] Turkcha Jand suyi (جند سوي) yoki forscha Ab-i Jand (آب جند) nomining arabcha tarjimasi.

[3] Arab tilidagi manbalarda oʻgʻuz turklari "al-gʻuzz" (الغز) deb atalgan.

asos solganlar [as-Samʻoniy III: 319]. Keyinchalik bu qishloq shahar tarkibiga kirgan va Turk-i Jandiy deb atalgan[1] [Сухарева 1976, 91 – 92]. Oralaridan keyinroq Saljuqiylar sulolasi yetishib chiqqan bu oʻgʻuzlar Somoniylarni koʻp marta qoʻllab-quvvatlaganlar, ularning eng yaqin ittifoqchilari sifatida harakat qilganlar. Masalan, al-Utbiyning yozishicha, 382/992-93-yilda Somoniylar amiri Nuh II ibn Mansur (hukmronligi 365 – 387/976 – 997) davrida Buxoroda hokimiyatni qoʻlga olgan Bugʻroxon kasal boʻlib qolib, shaharni tark etganda[2], uning yoʻli oʻgʻuzlarning yerlaridan oʻtadi. Oʻgʻuzlar uning ketidan bir necha chaqirim taʼqib qilib, qoʻshinidan ortda qolgan va kuchsizlangan jangchilarni oʻldirganlar [ал-ʻУтби 1939, 223; ал-ʻУтби 1988, 26 – 27]. Ilikxonning oʻgʻli Horun Somoniy amirlaridan biriga qarashli chekka hududlarning bir qismini qoʻlga kiritganda, Horun oʻgʻuzlar hukmdori Saljuqqa yordam soʻrab murojaat qiladi, va Saljuq unga yordamga oʻz oʻgʻli Arslonni qoʻshin bilan yuboradi [Ибн ал-Асир 2006: 198]. 391/1000-01-yilda Somoniylarning soʻnggi amiri al-Muntasir Qoraxoniylarning Oʻzganddagi zindonidan qochib, Xorazmga yoʻl oladi [ал-ʻУтби 1939, 223; ал-ʻУтби 1988, 37], chunki u yerda aholining salmoqli qismini oʻgʻuzlar tashkil qilar edi [Hudud al-ʻAlam: 121 – 122]. Oxirgi Xorazmshoh Abu-l-Abbos Maʼmun ibn Maʼmun (hukmronligi 399 – 407/1009 – 1016) saroyida bir qancha Somoniy shahzodalari boʻlgan [Байхаки, 808 – 809, 812 – 817].

Amir Nasr ibn Ahmad

Ibn az-Zubayr oʻzining “Kitab az-zaxaʼir va-t-tuhaf” (“Boyliklar va sovgʻalar haqida kitob”) asarida yozishicha, 327/938-39-yilda as-Sin podshohi amir Nasr ibn Ahmad (301 – 331/914 – 943-yillarda hukm surgan) huzuriga as-Sinning eng yirik 4 nafar olimlaridan iborat elchilarini yuborgan. Ularning xavfsizligini taʼminlash uchun 40 ta otliq askar ularga hamrohlik qilgan. Elchilar amir Nasr ibn Ahmadga as-Sin podshohining maktubini berishadi, unda u amirdan soʻnggi 27 yil davomida as-Sin podshohiga toʻlanmagan soliqni toʻlashini va as-Sin podshohiga boʻysunishini ochiq tan olishni talab qilishgan. Aks holda, u Somoniylarga qarshi qoʻshin joʻnatish, soʻngra Iroq va butun xalifalikka qarshi yurish bilan tahdid qildi. Amir Nasr

[1] XV asrda bu yer qabriston boʻlib, unda Xoja Jandiy nomi bilan shuhrat qozongan Abu Nasr Ahmad ibn Fadl Muso mazori joylashgan. U hanafiy mazhabining mashhur faqihi shayx Abu Bakr Muhammad ibn Ishoq Kalobodiy al-Buxoriyning (vafoti 380/990-91 yoki 385/995-96) shogirdlari va safdoshlari (ashoblaridan) dan edi [Гафурова 1992, 70].

[2] Ibn al-Asirning yozishicha, bu voqea 383/993-94-yilda sodir boʻlgan [Ибн ал-Асир: 155 – 157].

ibn Ahmad elchilarni qabul qilib, ularga quyidagi mazmundagi javob xatini topshirdi: "Ey yigit, bilginki, men seni va senga o'xshaganlarni nazardan qochirmaganimning sababi qo'rquvdan emas, kuchsizligimdan yoki qo'shin va qurol-yarog'imning yetishmasligidan ham emas. Men tilimni tiyganimning sababi faqat shuki, oliy hukmdor (ya'ni xalifa) menga harakat qilishni buyurmadi. Mening dinimda buyruqsiz biror ish qilish mumkin emas..." Shundan so'ng as-Sin podshoh islom dinini qabul qildi" [Ibn az-Zubayr, 148 – 149].

Abu Dulaf o'zining birinchi daftarida yozishicha, u Xurosonga kelganida, amir Nasr ibn Ahmad huzuriga as-Sin podshohi Kalin ibn ash-Shohirdan elchilar kelib, undan ikki sulola o'rtasida nikoh shartnomasini tuzishni so'radi. Lekin Nasr ibn Ahmad qizini g'ayridin kofirga berishdan bosh tortdi. Shunda ular amirdan o'g'illaridan birini as-Sin podshohining qiziga uylantirishni iltimos qilishdi va amir bunga rozi bo'ldi. Nasr ibn Ahmad as-Sindan kelgan elchilar bilan birga o'zining elchilarini Abu Dulaf hamrohligida uyg'urlar poytaxti Sandabil (Kansu) shahriga yubordi. Uyg'urlar malikasi as-Sindan Buxoroga yetib kelganda, amir Nasr ibn Ahmad vafot etgan edi, keyin u taxt vorisi amir Nuh ibn Nasr (331 – 343/943 – 954-yillarda hukm surgan)ga turmushga chiqdi va undan bo'lajak amir Abdulmalik ibn Nuh tug'ildi [Abu Dulaf: 347 – 361]. Bu ikkinchi ma'lumotda ham, aftidan, Sharqiy Turkistondagi qarluq podshohining amir Nasr ibn Ahmad huzuriga yuborgan mazkur elchilari nazarda tutilgan bo'lsa kerak. Shundan keyin ko'p o'tmay qarluqlar podshohi islom dinini qabul qilib, Somoniylar bilan qarindoshlik aloqalarini o'rnatgan [Мец 1966, 376; Bosworth 1969, 24 – 25].

Arab tilidagi manbalarda as-Sin (الصين) atamasi ko'pincha Xitoy imperiyasini anglatgan. Lekin mazkur manbalarda *malik as-Sin* (ملك الصين), ya'ni "as-Sin podshohi" deganda, xitoy imperatori emas, balki moniylikni qabul qilgan turklar nazarda tutilgan [ат-Табари, 11 – 16]. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, islomgacha bo'lgan davrda Movarounnahrning barcha hududlari as-Sin mamlakati tarkibida bo'lgan, Samarqand esa uning bosh shahri bo'lgan. Islom dinidan keyin moniylikka e'tiqod qilgan as-Sin aholisi o'z yurtlarining markaziga ko'chib o'tgan, Samarqandda esa ularning izlari, ya'ni a'lo sifatli qog'oz ishlab chiqarish izlari saqlanib qolgan [Marvazi, 6; ал-Марвази, 47]. Arab geograflari al-Istaxriy va Ibn Haukalning yozishicha, "Forslar, ya'ni Sosoniylar, davrida Eronshahr (ايرانشهر) yoki al-Fors (الفارس) mamlakatining chegaralari ma'lum edi. Islom dinining qabul qilinishi bilan qo'shni as-Sin, ar-Rum va al-Hind

mamlakatlariga qarashli yangi yerlar qoʻlga kiritilib, Eronshahrga qoʻshib olindi. Jumladan, as-Sin (الصين) mamlakatidan Movarounnahr tortib olindi". Yana ta'kidlanadiki, "as-Sin mamlakati turklarning barcha mamlakatlari, at-Tubbat (Tibet)ning bir qismi va butparastlar diniga e'tiqod qiluvchilarning barchasini oʻz ichiga oladi" [al-Istakhri, 4; Ibn Haukal, 9]. Abu Rayhon Beruniy ham shunday yozgan: "as-Sin mamlakatiga as-Sinning oʻzi (ya'ni Koshgʻar)dan tashqari, Tibet, Xoʻtan, Balx daryosining orqasidagi mamlakatlar va ularga qoʻshni boʻlgan turklar kiradi" [Бируни 1966, 155].

Bu ma'lumotlardan kelib chiqib, taxmin qilish mumkinki, amir Nasr ibn Ahmad bilan qarindosh tutingan "as-Sin podshohi" Qoraxoniylar sulolasining hukmdori Satuq Bugʻroxon (920 – 955-yillarda hukm surgan) boʻlgan. Uning bobosi Bilga Kul Qadir Arslonxon (840 – 893-yillarda hukm surgan) va otasi Bazir Arslonxon (893 – 920-yillarda hukm surgan) qarluqlarning Somoniylarga qarshi olib borgan kurashiga boshchilik qilgan. Otasining vafotidan keyin Satuq Koshgʻarda amakisi Oʻgʻulchaq Arslonxon (893 – 940-yillarda hukm surgan) saroyida yashagan. Rivoyatga koʻra, Satuq Bugʻroxon 932-yilda 12 yoshida yashirin ravishda islom dinini qabul qilib, Ibrohim ismini olgan edi [ал-Карши, 20 – 24]. 327/938-39-yilda Oʻgʻulchaq Arslonxon amir Nasr ibn Ahmad huzuriga elchilar yuborib, Satuqni uning qiziga uylantirmoqchi boʻldi. Lekin Nasr ibn Ahmad unga rad javobi berdi, chunki u Satuq Bugʻroxonni gʻayridin deb bilar, uning yashirin ravishda islom dinini qabul qilganini bilmas edi. Qoraxoniylar sulolasi qarluq qabilalaridan yetishib chiqqan edi, qarluqlar esa ilk oʻrta asrlarda uygʻurlar va boshqa jami 9 ta qabila bilan birga "toʻquz oʻgʻuz" deb ataluvchi qabilalar ittifoqini tuzishgan edi. Demak, ular oʻzlarining kelib chiqishini Somoniylar sulolasi bilan bir boʻlgan deb hisoblashiga asos bor edi.

Amir al-Muntasir

Somoniylar sulolasining soʻnggi amiri al-Muntasir faxriy nomi bilan mashhur boʻlgan Abu Ibrohim Ismoil ibn Nuh as-Somoniy (vafoti 395/1004-05) Gʻuz turklari yetakchisi Yabgʻuning qiziga uylanib, u bilan qarindosh tutingan [Gardizi, 383; Гардизи 1939, 229]. Al-Muntasirning atrofidagi unga soqiq odamlarning deyarli barchasini uning turk amirlari va hojiblari – Arslon Yalu (Balu), Abu-l-Qosim Simjur, Husam ad-Davla Tosh, Abu Nasr Hojib va boshqalar tashkil qilgan, uning eng ishonchli himoyachisi va tayanchi, doʻsti va yordamchisi esa Tuztosh Hojib edi [ал-'Утби 1939, 224 – 225; ал-'Утби 1988, 37, 39, 40, 43]. Xurosonda amir

Nasr qo‘shinlari tomonidan mag‘lubiyatga uchragan al-Muntasir himoyasiz qolib, o‘g‘uzlar huzuriga qochib ketadi, chunki ular doim “Somoniylar sulolasiga qilgan xizmatlari bilan maqtanar, bu xonadonga muhabbat va do‘stlik tuyg‘ularini his qilar edi”. Ular al-Muntasirga yordam va madad berishga tayyor ekanliklarini bildirdilar va 393/1002-03-yilda u bilan birga Ilikxonga qarshi yurish qilib, uning qo‘shinini mag‘lub etdilar [ал-‘Утби 1939, 224; ал-‘Утби 1988, 41]. Keyinchalik, 394/1003-04-yilda al-Muntasir Nur qal’asida berkinganida, uning tarafdorlari orasida Samarqandlik turk g‘ulomlari va yana o‘g‘uzlarning qo‘shinlari qayd etiladi [ал-‘Утби 1939, 225 – 226; ал-‘Утби 1988, 43]. Somoniylarning so‘nggi amiri al-Muntasir 396/1005-06-yilda Zamm qal’asi yaqinida joylashgan ko‘chmanchi arablarning lashkargohida o‘ldirilgan [Ибн ал-Асир 2006, 174 – 177]. Rivoyatga ko‘ra, u hozirgi Kerki shahrining shimoli-g‘arbidagi Ostona Bobo qishlog‘ida joylashgan “Alambardor” maqbarasiga dafn etilgan [Пугаченкова 1983, 19].

Jandiy-bek

“Ismoil Somoniy vaqfnomasi”[1]da yozilishicha, Somon uyining sultonlari sulolasi tugagandan so‘ng bu oila a’zolarining ba’zilari hunarmandchilik bilan, boshqalari esa ilm-fan yoki xayriya ishlari bilan shug‘ullandilar. Ularning hammasi o‘rta hol odamlarga aylandilar [Ismoil Somoniy vaqfnomasi, 456 – 457 satrlar; Камолиддин, Мусаметов 2024, 116]. Lekin ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, Somoniylar sulolasining ayrim avlodlari mahalliy boshqaruv tizimida qolib, XIV asrgacha o‘z nasl-nasabini saqlab kelgan.

Xususan, XVI asrda o‘zbek tilida noma’lum muallif tomonidan[2] yozilgan “Tavorix-i guzida-yi Nusratnoma” nomli asarda “Ismoil Somoniy avlodi” bo‘lgan Jandiy-bek haqida ma’lumot keltirilgan. Bu asarda yozilishicha, Jandiy-bek Jo‘chiylar sulolasi bilan qarindosh-urug‘chilik aloqasini bog‘lab, o‘z qizini Jo‘chi Buka nabirasi va Shaybonxonning 4-nasldagi avlodi bo‘lgan Ming Temurxonga nikohlab bergan. Bu nikohdan El-bek va Po‘lad ismli o‘g‘illar dunyoga kelgan. Ming Temurxonning Jandiy-bekning qizidan tug‘ilgan 4-nasldagi avlodi Abu-l-Xayrxon edi, uning nabirasi esa Shayboniyxon edi [Таварих-и гузида, 34 – 35].[3] Xuddi shu

[1] Bu hujjat O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar xazinasida 527a raqam ostida saqlanadi.
[2] Taxmin qilinishicha bu asarni Shayboniyxonning o‘zi yozgan yoki uni yozisha faol ishtirok etgan. Ma’lumki, Shayboniyxon o‘ta bilimli va yuksak darajada o‘qimishli odam bo‘lgan, va eng muhimi, o‘zining shajarasini juda yaxshi bilgan.
[3] Bu ma’lumotlar Osiyo xalqlari instituti Leningrad bo‘limining B 745-sonli

ma'lumotni XVII asr muallifi Mahmud ibn Valiy ham keltiradi, unga ko'ra, Jandiy-bek "Somon avlodlaridan bo'lgan, Somon esa Bahrom Chubin urug'idan bo'lgan" [Махмуд ибн Вали 1969, 348][1].

Ming Temurxon Oltin O'rdaning Shaybon ulusida taxminan 1340 – 1359 yillarida hukmronlik qilgan. Shaybon ulusi Sharqiy Qozog'iston va G'arbiy Sibir yerlarini o'z ichiga olgan edi. Uning poytaxti Ural daryosining o'ng qirg'og'ida joylashgan Saraychiq shahrida edi [Костюков 2010]. Shunisi diqqatga sazovorki, XIV asr o'rtalarida Ming Temurxonning Jandiy-bekning qiziga uylanishidan oldin Jo'chiylar shajarasida birorta ham arab-musulmon ismi bo'lmagan, va aynan shu nikohdan keyin Jo'chiylarning keyingi avlodlari shajarasida Pulod, Ilyos, Tavakkul-Xoja, Ibrohim, Arabshoh, Xizr, Davlat-Shayx, Baxtiyor, Hamza, Mahdiy, Muttalib, Sufyon, Yodgor, Qul-Ahmad, Mahmud, Abu Said, Iso, Muso-Rizo, Mustafo, Murtazo, Qosim, Turdi-Muhammad, Kel-Muhammad, Muhammad-so'fi, Mustash, Ja'far-Sodiq, Navruz kabi arab va fors ismlari paydo bo'lgan. Shunday qilib, agar X asrda Somoniylar Qoraxoniylarning islomlashuvida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan bo'lsa, XIV – XV asrlarda ularning avlodlari Jo'chiylar va Dashti-Qipchoq o'zbeklarining islomlashuvida xuddi shunday ahamiyatga ega bo'lgan.

Ismoil Somoniy avlodining ismi (Jandiy-bek) ni Sirdaryoning quyi oqimidagi Jand (جند) shahri yoki o'g'uzlar tomonidan Buxoro atrofida asos solingan Turk-i Jandiy (ترك جندي) mahallasining nomi bilan bog'lash mumkin.

Xulosa

Shunday qilib, Somoniylarning ajdodi Bahrom Chubin Sosoniylar davlatining harbiy xizmatida bo'lgan Xuroson o'g'uzlaridan yetishib chiqqan. Bahrom Chubinning avlodi bo'lmish Somon-xudot "O'g'uznoma"da Somon-Yabg'u deb atalgan va o'g'uzlarning ajdodlari safida tilga olingan. Somoniylar sulolasi o'z hukmronligi davomida doimo o'g'uz qabilalarining harbiy kuchlariga tayanganlar. O'g'uzlar Somoniylar hokimiyatining boshidan oxirigacha ularning eng yaqin, ishonchli va sodiq odamlari bo'lib kelgan. Nasr ibn Ahmadning o'g'li amir Nuh ibn Nasr (943 – 956-yillarda hukm surgan) "malik as-Sin" – Chin hukmdori, ya'ni Qoraxoniylar xonining qiziga uylangan edi.

qo'lyozmasida keltirilgan. Ularning tarjimasi A. M. Akramov tomonidan tayyorlangan asarning tanqidiy matni nashr etilgunga qadar amalga oshirilgan, tanqidiy matnda mazkur qo'lyozma ma'lumotlari hisobga olinmagan [Акрамов 1967, 25 – 26].

[1] Ming Temurxon ajdodlari va avlodlari shajarasi maqola oxiridagi ilovada berilgan.

Qoraxoniylar sulolasining kelib chiqishi ham *tagʻazgʻaz* (تغزغز), ya'ni "toʻqqiz oʻgʻuz" deb ataluvchi qabilalar bilan bogʻliq edi. Somoniylar sulolasining soʻnggi amiri Abu Ibrohim Ismoil ibn Nuh al-Muntasir (vafoti 395/1004-05) Gʻuz turklarining yetakchisi Yabgʻuning qiziga uylanib, u bilan qarindosh tutingan. XVI – XVII asrlarga oid manbalarda XIV asr oʻrtalarida yashagan "Ismoil Somoniyning avlodi" boʻlgan Jandiy-bekning Joʻchiylar bilan qarindosh tutinib, oʻz qizini Joʻchi Bukaning nabirasi va Shaybonxonning toʻrtinchi nasldagi avlodi boʻlgan Ming Temurxonga nikohlab berganligi qayd etilgan.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib[1], taxmin qilish mumkinki, yuqorida tilga olingan XIV asr oʻrtalarida yashagan "Somon va Bahrom Chubin urugʻidan boʻlgan Ismoil Somoniy avlodi" Jandiy-bek Somoniylar sulolasining soʻnggi vakili Abu Ibrohim Ismoil ibn Nuh al-Muntasirning oʻgʻuzlar yetakchisi Yabgʻuning qizi bilan turmush qurishidan qolgan avlodi boʻlgan. Jandiy-bek Joʻchiylar sulolasi bilan qarindoshlik aloqasi oʻrnatib, oʻz qizini Joʻchi Bukaning nabirasi, Shaybonxonning toʻrtinchi nasldagi avlodi boʻlgan Ming Temurxonga nikohlab beradi. Ming Temurxonning Jandiy-bekning qizidan boʻlgan toʻrtinchi nasldagi avlodi Dasht-i Qipchoq oʻzbeklarining bevosita ajdodi Abu-l-Xayrxon edi. XVI asrda Oʻrta Osiyoda hukm surgan Shayboniylar sulolasining asoschisi Shayboniyxon esa uning nabirasi edi. Bu ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, Ismoil Somoniy avlodlari soʻnggi vakilining qoni Joʻchiylar sulolasining qoniga qoʻshilib, Dasht-i Qipchoq oʻzbeklarining qonida davom etgan. X asrda Somoniylar Qoraxoniylarning islomlashuvida qanday hal qiluvchi ahamiyatga ega boʻlgan boʻlsa, XIV asrda ularning avlodlari ham Joʻchiylar va Dashti-Qipchoq oʻzbeklarining islomlashuvida xuddi shunday hal qiluvchi ahamiyatga ega boʻlgan.

Adabiyotlar

Manbalar

Abu Dulaf – Abu Dulaf, ar-Risala al-Uwla, in: Collection of geographical works by Ibn al-Faqih, Ibn Fadlan, Abu Dulaf al-Khazraji / Ed. by F. Sezgin, Facsimile editions, vol. 43, reproduced from MS 5229 Ridawiya Library (Mashhad), Frankfurt am Main, 1987, p. 347 – 361.

Bel'ami – Abou-'Ali Mohammed Belʻami / Traduite sur la version persane de Chronique de Abou-Djafar Mohammed-ben-Djarir-ben-Jazid Tabari, d'apres les manuscrits de Paris, de Gotha, de Londres et de Canterbury par H. Zotenberg, t. I – IV. Paris, 1867

[1] Manbalarda Somoniylarning avlodlari haqida boshqa ma'lumotlar yoʻq.

– 1874.

Gardizi – Abu Sa'id 'Abd al-Hayy ibn Dakhkhak ibn Mahmud Gardizi. Zayn al-Akhbar or Tarikh Gardizi, 'Abd al-Hayy Habibi (ed.). Tehran: Chapkhana-i Armughan, 1363 shamsi (1984).

Hudud al-'Alam – Hudud al-'Alam, the Regions of the world, a Persian geography / Translated and explained by V. Minorsky. London: E. J. Brill, 1970.

Ibn Haukal – Abu'l-Kasim Ibn Haukal an-Nasibi, Opus geographicum / Ed. J. H. Kramers, edition tertia, BGA, pars 2. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

Ibn az-Zubayr – al-Qadi ar-Rashid Ibn az-Zubayr. Kitab az-zaxa'ir va-t-tuhaf / Muhammad Hamid Allah va Salah ad-Din al-Munjid nashri. Al-Kuvayt, 1959.

Ibnu'l-Balkhi – Ibnu'l-Balkhi. The Farsnama / Ed. by G. le Strange and R. A. Nicholson ("E. J. W. Gibb Memorial" series). London, 1921.

Ismoil Somoniy vaqfnomasi – O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiya-sining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar jam- g'armasida saqlanayotgan 527a sonli hujjat.

al-Istakhri – Abu Ishak al-Istakhri al-Farisi. Viae regnorum / Ed. M. J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

al-Loriy – Muslih ad-Din Muhammad al-Loriy. Mir'at al-advor va mirhat al-ag'yor / Istanbul universiteti qo 'lyozmasi (Turkiya), tartib raqami: F 725.

Macoudi – Macoudi. Les prairies d'or / Text et traduction C. Barbier de Meynard, t. I – IX, Paris: Societe Asiatique, 1861 – 1877.

Marvazi – Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India / Arabic text (*circa* A.D. 1120) with an English translation and commentary by V. Minorsky. London: The Royal Asiatic Society, 1942.

al-Masudi – al-Masudi. Kitab at-tanbih wa-l-ishraf / Ed. M. J. de Goeje, BGA, pars 8. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

al-Moqaddasi – Abu 'Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin al-Moqaddasi. Descriptio Imperii moslemici / Ed. M. J. de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

Mustawfi-i Qazwini – Hamdallah Mustawfi-i Qazwini. The Tarikh-i Guzida or Select History, compiled in A.H. 730 (A.D. 1453) / Ed. by E. G. Browne with indices of the fac-simile text by R. A. Nicholson, vol. 1, Text ("E. J. W. Gibb Memorial" Series, XIV). Leiden – London: E. J. Brill, 1910.

Mustawfi of Qazwin – Hamdallah Mustawfi of Qazwin / The geograpghical part of the Nuzhat al-Qulub (composed in 740/1340) / Ed. by G. Le Strange ("E. J. W. Gibb Memorial" Series, XV). Leiden – London, 1915.

as-Sam'oniy – Abu Sa'd 'Abd al-Karim ibn Muhammad as-Sam'oniy. Al-Ansob / 'Abd ar-Rahmon ibn Yahyo al-Mu'allimiy al-Yamoniy nashri, 12 jildlik. Bayrut: Muhammad Amin Damaj, 1981.

at-Tabari – Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari. Annales / Ed. M. J. de Goeje, I – III series. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1964.

Байхаки – Абу-л-Фазл Байхаки. История Мас‘уда (1030 – 1041) / Пер. с перс., введение, комментарий и приложения А. К. Арендса. Издание второе, дополненное. М.: Наука, 1969.

Бируни 1966 – Абу Рейхан Бируни. Определение границ мест для уточнения расстояний между населенными пунктами (Геодезия) / Исследование, перевод и примечания П. Г. Булгакова // Избранные произведения. Т. 3. Ташкент: Фан, 1966.

Гардизи – Абу Са‘ид Гардизи. Зайн ал-ахбар. Украшение известий. Раздел об истории Хорасана / Пер. с перс. А. К. Арендса. Введение, комментарии и указатели Л. М. Епифановой. Ташкент: Фан, 1991.

Гардизи – Гардизи. Извлечения из «Зейн ал-Ахбар» / Пер. с перс. А. А. Ромаскевича // Материалы по истории туркмен и Туркмении. Том 1. VII – XV века. Арабские и персидские источники. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1939. С. 227 – 233.

Джувейни – ‘Ала ад-Дин Атамелик Джувейни. Извлечения из «Тарих-и Джеханкуша» / Пер. с перс. под ред. А. А. Ромаскевича // Материалы по истории туркмен и Туркмении. Том 1. VII – XV века. Арабские и персидские источники. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1939. С. 442 – 449.

Ибн ал-Асир – Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-та’рих / Пер. с араб., примечания и комментарии П. Г. Булгакова. Дополнения к переводу, примечаниям и комментариям, введение и указатели Ш. С. Камолиддина. Ташкент: Ўзбекистон, 2006.

ал-Карши – Джамал ал-Карши Мулхакат ас-сурах / Пер. с араб. и прим. А. Саидова. Душанбе: Ирфон, 2006.

ал-Марвази – Тахир ал-Марвази. Таба’и‘ ал-хайаван / Пер. с араб. Ш. Закирова // Материалы по этнической истории тюркских народов Центральной Азии. Ташкент: Фан, 2003. С. 44 – 51.

Махмуд ибн Вали – Махмуд ибн Вали. Бахр ал-асрар фи манакиб ал-ахйар / Пер. с перс. З. Н. Ворожейкиной // Материалы по истории казахских ханств XV – XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата: Наука, 1969. С. 320 – 368.

Наршахи – Мухаммад ан-Наршахи. Та’рих-и Бухара. История Бухары / Вступительная статья Д. Ю. Юсуповой. Перевод, комментарии и примечания Ш. С. Камолиддина. Археолого-топографический комментарий Е. Г. Некрасовой. Ташкент: SMI-ASIA, 2011.

Наршахий – Абу Бакр Мухаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи / Форс тилидан А. Расулев таржимаси, муҳаррир А. Ўринбоев. Тошкент: Шарқ баёзи, 1993.

Рашид-ад-Дин – Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. В 3-х частях / Пер. с перс. Л. А. Хетагурова, О. И. Смирновой, Ю. П. Верховского и А. К. Арендса. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1946, 1952, 1960.

Рашид ад-Дин – Фазлаллах Рашид ад-Дин. Огуз-наме / Пер. с перс.,

предисловие, комментарии, примечания и указатели Р. М. Шукюровой. Баку: Элм, 1987.

ат-Табари – Извлечения из «Тарих ар-русул ва-л-мулук» [ат-Табари] / Пер. с араб. Ш. Закирова, пер. с уйгур. М. Кутлукова // Материалы по истории Средней и Центральной Азии X – XIX вв. Ташкент: Фан, 1988. С. 5 – 17.

Таварих-и гузида – Таварих-и гузида-йи Нусрат-наме / Пер. с узбек. В. П. Юдина // Материалы по истории казахских ханств XV – XVIII вв. (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата: Наука, 1969. С. 9 – 43.

Тер-Мкртичян 1979 – Тер-Мкртичян Л. Х. Армянские источники о Средней Азии. V – VII вв. М.: Наука, 1979.

ал-‘Утби 1939 – Извлечения из «Тарих ал-Йамини» Абу Насра ал-‘Утби / Пер. с араб. С. Волина // Материалы по истории туркмен и Туркмении. Том 1. VII – XV вв. Арабские и персидские источники. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1939. С. 223 – 227.

ал-‘Утби 1988 – Извлечения из «Тарих-и Йамини» ал-‘Утби / Пер. с перс. М. А. Салахетдиновой // Материалы по истории Средней и Центральной Азии X – XIX веков. Ташкент: Фан, 1988. С. 24 – 57.

Фирдоуси 1952 – Абу-л-Касим Фирдоуси. Шах-наме. Сказание о Бахраме Чубине / Пер. с перс. Сталинабад, 1952.

ал-Хусайни – Садр ад-дин ‘Али ал-Хусайни. Ахбар ад-даулат ас-салджукиййа или Зубдат ат-таварих фи ахбар ал-умара’ ва-л-мулук ас-селджукиййа («Сообщения о сельджукском государстве» или «Сливки летописей, сообщающих о сельджукских эмирах и государях») / Издание текста, перевод, введение, примечания и приложения З. М. Буниятова. М.: Наука, 1980.

Ilmiy adabiyotlar

Browne 1997 – Browne E. G. A Literary History of Persia, I – IV volumes, vol. 1, From the Earliest Times until Firdawsi (to 1000 AD), Bethesda, Maryland: Iranbooks, 1997.

Czegdely 1958 – Czegdely K., Bahram Cobin and the Persian apocalyptic literature, in: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, t. VIII, 1958, fasc. 1, p. 21 – 43.

MacKenzie 1971 – MacKenzie D. N. A Concise Pahlavi Dictionary. London: Oxford University Press, 1971.

Togan 1964 – Velidi Togan A.-Z. Peygamberin zamanında Şarkı ve Garbi Türkistan’ı Ziyaret eden Çinli Budist rahibi Hüen-Çang’ın bu ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına ait kayıtleri // İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, IV / 1-2. Ankara, 1964. S. 21 – 128.

Акрамов 1967 – Таварих-и Гузида Нусрат-наме / Исследование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений А. М. Акрамова. Ташкент: Фан, 1967.

Будагов 1869 – Будагов Л. З. Сравнительный словарь турецко-

татарских наречий, с включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык. В двух томах. Санкт-Петербург, 1869. [М., 1960].

Вайнберг 1999 – Вайнберг Б. И. Этногеография Турана в древности и раннем средневековье (VII в. до н. э. – VIII в. н. э.). М.: Восточная литература, 1999.

Гумилев 1960 – Гумилев Л. Н. Бахрам Чубин (опыт критики источников) // Проблемы востоковедения, 1960, № 3. С. 228 – 241.

Гумилев 1967 – Гумилев Л. Н. Древние тюрки. М.: Наука, 1967.

ДТС – Древнетюркский словарь / Под ред. В. М. Наделяева, Д. М. Насилова, Э. Р. Тенишева и А. М. Щербака. Л.: Наука ЛО, 1969.

Зуев 2002 – Зуев Ю. А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. Алматы: Дайк-Пресс, 2002.

Камолиддин, Мусаметов 2024 – Камолиддин Ш. С., Мусаметов Б. Э. Вакфные документы потомков Исма‘ила Самани (текст, перевод, комментарии). Ташкент: Fan ziyosi, 2024.

Колесников 1981 – Колесников А. И. О термине «марзбан» в Сасанидском Иране // Палестинский сборник, вып. 27 (90). М.; Л.: Наука, 1981. С. 49 – 56.

Кононов 1958 – Кононов А. Н. Родословная туркмен. Сочинение Абу-л-Гази хана хивинского. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1958.

Костюков 2010 – Костюков В. П. Улус Шибана Золотой Орды в XIII—XIV вв. / Под ред. И. М. Миргалеева. Казань: Изд-во «Фэн» АН РТ, 2010.

Мелитинский 1991 – Мелитинский Е. М. Ворон // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х томах. М., 1991. Т. 1. С. 245 – 247.

Мец 1966 – Мец А. Мусульманский ренессанс / Перевод с немецкого, предисловие, библиография и указатель Д. Е. Бертельса. М.: Наука, 1966.

Мокрынин 2004 – Мокрынин В. П. Сирийские и армянские источники // Источниковедение Кыргызстана с древности до конца XIX в.). Бишкек: Илим, 2004. С. 64 – 73.

Мухамедова 1978 – Мухамедова З. Б. Несколько слов об антропонимах в «Огуз-наме» из сочинения Салар Баба // Ономастика Средней Азии. М.: Наука, 1978. С. 169 – 171.

Пигулевская 1946 – Пигулевская Н. В. Византия и Иран на рубеже VI и VII веков. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1946.

Пигулевская 1958 – Пигулевская Н. В. и др. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII в. Л.: Изд-во АН СССР, 1958.

Пугаченкова 1983 – Пугаченкова Г. А. Хорасанские мавзолеи // Художественная культура Средней Азии IX – XIII веков / Отв. ред. Л. И. Ремпель. Ташкент: Изд-во лит-ры и иск-ва им. Г. Гуляма, 1983. С. 14 – 29.

Сухарева 1976 – Сухарева О. А. Квартальная община позднефеодального города Бухары (в связи с историей кварталов). М.:

Наука, 1976.
Шаниязов 1973 – Шаниязов К. Древние элементы в этногенезе узбеков // IX Международный конгресс антропологических и этнографических наук (Чикаго). Доклады советской делегации, 15. М.: Наука, 1973.

Samanids and Oghuz Turks

Prof. Dr. Shamsiddin S. Kamoliddin[1]

Abstract

This paper discusses Og‘uz origin of the Samanids dynasty. The ancestor of the Samanids was originated from the O‘g‘uz tribes of Khurasan, which were in military service of the Sasanids. Another ancestor of the Samanids Saman-Khudat is mentioned in “O‘g‘uz-nama” as Saman-Yabg‘u among ancestors of the O‘g‘uz tribes. The Samanid dynasty relied on the military power of the Oghuz tribes throughout their rule. The Oghuz Turks were the closest, most trusted, and most loyal people of the Samanids dynasty. The Samanid amir Mansur ibn Nuh was married a daughter of “malik al-Sin” the king of the Qarakhanids Khanate in the East Turkistan, who was originated from the Toquz-Oghuz Turks. The last Samanid amir Abu Ibrahim Isma‘il ibn Nuh, known as al-Muntasir (died in 395/1004-05) married a daughter of Yabg‘u, the leader of the Ghuzz Turks, and became related to him. In the sources of the sixteenth-seventeenth centuries, a certain Jandi Bek is mentioned as “a descendant of Isma‘il al-Samani”, who became related to the Jochids, marrying his daughter to Ming Timur Khan, who was the grandson of Jochi Buka and a descendant of Shaiban Khan in the fourth generation. The author believes that this Jandi Bek, who lived in the fourteenth century, was a descendant of the last Samanid amir al-Muntasir from his marriage with the daughter of Yabghu, the leader of the Ghuzz Turks. A descendant of Ming Timur Khan from the daughter of Jandi Bek in the fourth generation, Abu-l-Khair Khan (1412-1468), was the founder of the state of nomadic Uzbeks in Dasht-i Qipchaq. His grandson Muhammad Sheibani Khan (1451-1510) was the founder of the Uzbek dynasty of Shaibanids, who ruled in Central Asia in 1501-1601.

Key words: *Turkistan, Khurasan, Oghuz Turks, Bahram Chubin, Bukhara, Saman-Khudat, “Oghuz-Nama”, Samanids, Saljuq Turks.*

[1] *Shamsiddin S. Kamoliddin* – Doctor of Historical Sciences, Professor, Oriental University.
E-mail: shamskamol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2469-8717
For citation: Kamoliddin, Sh. S. 2026. “Samanids and Oghuz Turks”. *Uzbekistan: Language and Culture* 2: 149 – 171.

References

Abu Dulaf – Abu Dulaf. *Ar-Risala al-Uwla*. In *Collection of Geographical Works by Ibn al-Faqih, Ibn Fadlan, Abu Dulaf al-Khazraji*, edited by Fuat Sezgin, 347–361. Facsimile editions, vol. 43. Reproduced from MS 5229 Ridawiya Library (Mashhad). Frankfurt am Main, 1987.

al-Istakhri – Abu Ishak al-Istakhri al-Farisi. *Viae Regnorum*. Edited by M. J. de Goeje. *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, pars 1. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

al-Loriy – Muslih ad-Din Muhammad al-Loriy. *Mir’at al-Advor va Mirhat al-Ag‘yor*. Istanbul universiteti qo‘lyozmasi (Turkiya), F 725.

al-Masudi – al-Masudi. *Kitab at-Tanbih wa-l-Ishraf*. Edited by M. J. de Goeje. *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, pars 8. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

al-Moqaddasi – Abu ‘Abdallah Mohammad ibn Ahmad Shamsaddin al-Moqaddasi. *Descriptio Imperii Moslemici*. Edited by M. J. de Goeje. *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, pars 3. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

as-Sam‘oniy – Abu Sa‘d ‘Abd al-Karim ibn Muhammad as-Sam‘oniy. *Al-Ansob*. Nashrga tayyorlovchi ‘Abd ar-Rahmon ibn Yahyo al-Mu‘allimiy al-Yamoniy. 12 jild. Bayrut: Muhammad Amin Damaj, 1981.

at-Tabari – Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari. *Annales*. Edited by M. J. de Goeje. I–III series. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1964.

Bel’ami – Abou-‘Ali Mohammed Bel‘ami. *Chronique de Abou-Djafar Mohammed-ben-Djarir-ben-Jazid Tabari*. Traduite par H. Zotenberg d’après les manuscrits de Paris, Gotha, Londres et Canterbury. T. I–IV. Paris, 1867–1874.

Gardizi – Abu Sa‘id ‘Abd al-Hayy ibn Dakhkhak ibn Mahmud Gardizi. *Zayn al-Akhbar*. Edited by ‘Abd al-Hayy Habibi. Tehran: Chapkhana-i Armughan, 1363 shamsi (1984).

Hudud al-‘Alam – *Hudud al-‘Alam: The Regions of the World*. Translated and explained by V. Minorsky. London: E. J. Brill, 1970.

Ibn Haukal – Abu’l-Kasim Ibn Haukal an-Nasibi. *Opus Geographicum*. Edited by J. H. Kramers. Edition tertia. *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, pars 2. Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1967.

Ibn az-Zubayr – al-Qadi ar-Rashid Ibn az-Zubayr. *Kitab az-Zaxa’ir va-t-Tuhaf*. Nashrga tayyorlovchilar Muhammad Hamid Allah va Salah ad-Din al-Munjid. Al-Kuvayt, 1959.

Ibnu’l-Balkhi – Ibnu’l-Balkhi. *The Farsnama*. Edited by G. Le Strange and R. A. Nicholson. “E. J. W. Gibb Memorial” Series. London, 1921.

Ismoil Somoniy vaqfnomasi – O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar jamg‘armasi, inv. № 527a.

Macoudi – Macoudi. *Les Prairies d’or*. Texte et traduction par C. Barbier de Meynard. T. I–IX. Paris: Société Asiatique, 1861–1877.

Marvazi – *Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India*. Arabic text with English translation and commentary by V.

Minorsky. London: The Royal Asiatic Society, 1942.
Mustawfi-i Qazwini — Hamdallah Mustawfi-i Qazwini. *The Tarikh-i Guzida or Select History*. Edited by E. G. Browne, with indices by R. A. Nicholson. Vol. 1. Leiden–London: E. J. Brill, 1910.
Mustawfi of Qazwin – Hamdallah Mustawfi of Qazwin. *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*. Edited by G. Le Strange. Leiden–London, 1915.
Bayxaki – Abu-l-Fazl Bayxaki. *Istoriya Mas'uda (1030–1041)*. Perevod, vvedenie, kommentarii i prilojeniya A. K. Arendsa. 2-ye izd. Moskva: Nauka, 1969.
Biruni – Abu Reyxan Biruni. *Opredelenie granis mest dlya utochneniya rasstoyaniy mejdu naselennыmi punktami (Geodeziya)*. Issledovanie, perevod i primechaniya P. G. Bulgakova. V: *Izbrannыe proizvedeniya*, t. 3. Tashkent: Fan, 1966.
Gardizi – Abu Sa'id Gardizi. *Zayn al-axbar. Ukrashenie izvestiy*. Perevod A. K. Arendsa. Vvedenie i kommentarii L. M. Yepifanovoy. Tashkent: Fan, 1991.
Gardizi – Gardizi. "Izvlecheniya iz «Zeyn al-Axbar»." Perevod A. A. Romaskevicha. V: *Materialы po istorii turkmen i Turkmenii*. T. 1. Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1939.
Djuveyni – 'Ala ad-Din Atamelik Djuveyni. "Izvlecheniya iz «Tarix-i Djexankusha»." Perevod pod redaksiey A. A. Romaskevicha. V: *Materialы po istorii turkmen i Turkmenii*. T. 1. Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1939.
Ibn al-Asir – Ibn al-Asir. *Al-Kamil fi-t-ta'rix*. Perevod i kommentarii P. G. Bulgakova. Tashkent: O'zbekiston, 2006.
al-Karshi – Djamal al-Karshi. *Mulxakat as-surax*. Perevod i primechaniya A. Saidova. Dushanbe: Irfon, 2006.
al-Marvazi – Taxir al-Marvazi. "Taba'i' al-xayavan." Perevod Sh. Zakirova. V: *Materialы po etnicheskoy istorii tyurkskix narodov sentralnoy Azii*, 44–51. Tashkent: Fan, 2003.
Maxmud ibn Vali – Maxmud ibn Vali. *Baxr al-asrar fi manakib al-axyar*. Perevod Z. N. Vorojeykinoy. V: *Materialы po istorii kazaxskix xanstv XV–XVIII vekov*. Alma-Ata: Nauka, 1969.
Narshaxi – Muxammad an-Narshaxi. *Ta'rix-i Buxara. Istoriya Buxarы*. Perevod i kommentarii Sh. S. Kamoliddina. Tashkent: SMI-ASIA, 2011.
Narshaxiy – Abu Bakr Muxammad ibn Ja'far Narshaxiy. *Buxoro tarixi*. Fors tilidan A. Rasulev tarjimasi. Toshkent: Sharq bayozi, 1993.
Rashid-ad-Din – Rashid-ad-Din. *Sbornik letopisey*. V 3 chastyax. Perevod L. A. Xetagurova va boshqalar. Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1946–1960.
Rashid ad-Din – Fazlallax Rashid ad-Din. *Oguz-name*. Perevod R. M. Shukyurovoy. Baku: Elm, 1987.
at-Tabari – "Izvlecheniya iz «Tarix ar-rusul va-l-muluk»." Perevod Sh. Zakirova va M. Kutlukova. V: *Materialы po istorii Sredney i sentralnoy Azii X–XIX vv.*, 5–17. Tashkent: Fan, 1988.
Tavarix-i guzida – *Tavarix-i guzida-yi Nusrat-name*. Perevod V. P. Yudina. V:

Materialы po istorii kazaxskix xanstv XV–XVIII vv., 9–43. Alma-Ata: Nauka, 1969.
Ter-Mkrtichyan, L. X. 1979. *Armyanskie istochniki o Sredney Azii. V–VII vv.* Moskva: Nauka.
al-ʻUtbi – “Izvlecheniya iz «Tarix al-Yamini» Abu Nasra al-ʻUtbi.” Perevod S. Volina. V: *Materialы po istorii turkmen i Turkmenii*. T. 1, 223–227. Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1939.
al-ʻUtbi – “Izvlecheniya iz «Tarix-i Yamini» al-ʻUtbi.” Perevod M. A. Salaxetdinovoy. V: *Materialы po istorii Sredney i sentralnoy Azii X–XIX vekov*, 24–57. Tashkent: Fan, 1988.
Firdousi – Abu-l-Kasim Firdousi. *Shax-name. Skazanie o Baxrame Chubine*. Stalinabad, 1952.
al-Xusayni – Sadr ad-din ʻAli al-Xusayni. *Axbar ad-daulat as-saldjukiyya*. Izdanie teksta, perevod i primechaniya Z. M. Buniyatova. Moskva: Nauka, 1980.

Ilmiy manbalar

Browne 1997 – Browne E. G. *A Literary History of Persia*, I–IV volumes, vol. 1, *From the Earliest Times until Firdawsi (to 1000 AD).* Bethesda, Maryland: Iranbooks, 1997.
Czegledy 1958 – Czegledy K. “Bahram Cobin and the Persian Apocalyptic Literature.” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* VIII, fasc. 1 (1958): 21–43.
MacKenzie 1971 – MacKenzie D. N. *A Concise Pahlavi Dictionary.* London: Oxford University Press, 1971.
Togan 1964 – Velidi Togan A.-Z. “Peygamberin zamanında Şarkı ve Garbi Türkistan'ı ziyaret eden Çinli Budist rahibi Hüen-Çang'ın bu ülkelerin siyasi ve dini hayatına ait kayıtleri.” *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* IV, no. 1–2 (1964): 21–128.
Akramov 1967 – Akramov A. M. *Tavarix-i Guzida Nusrat-name: Issledovaniye, kriticheskiy tekst, annotirovannoye oglavleniye i tablitsa svodnyx oglavleniy.* Toshkent: Fan, 1967.
Budagov 1869 – Budagov L. Z. *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskix narechiy s vklyucheniyem upotrebitel'neyshix slov arabskix i persidskix i s perevodom na russkiy yazyk.* 2 tomlik. Sankt-Peterburg, 1869 [Moskva, 1960].
Vaynberg 1999 – Vaynberg B. I. *Etnogeografiya Turana v drevnosti i rannem srednevekov'ye (VII v. do n. e. – VIII v. n. e.).* Moskva: Vostochnaya literatura, 1999.
Gumilev 1960 – Gumilev L. N. “Baxram Chubin (opyt kritiki istochnikov).” *Problemy vostokovedeniya*, no. 3 (1960): 228–241.
Gumilev 1967 – Gumilev L. N. *Drevniye tyurki.* Moskva: Nauka, 1967.
DTS 1969 – *Drevnetyurkskiy slovar'.* Pod redaktsiyey V. M. Nadelyayeva, D. M. Nasilova, E. R. Tenisheva va A. M. Shcherbaka. Leningrad: Nauka LO, 1969.
Zuyev 2002 – Zuyev Yu. A. *Ranniye tyurki: ocherki istorii i ideologii.* Almaty: Dayk-Press, 2002.

Kamoliddin, Musametov 2024 – Kamoliddin Sh. S., Musametov B. E. *Vakfnyye dokumenty potomkov Isma'ila Samani (tekst, perevod, kommentarii).* Toshkent: Fan ziyosi, 2024.

Kolesnikov 1981 – Kolesnikov A. I. "O termine 'marzban' v Sasanidskom Irane." *Palestinskiy sbornik* 27 (90) (1981): 49–56.

Kononov 1958 – Kononov A. N. *Rodoslovnaya turkmen. Sochineniye Abu-l-Gazi xana xivinskogo.* Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR, 1958.

Kostyukov 2010 – Kostyukov V. P. *Ulus Shibana Zolotoy Ordy v XIII–XIV vv.* Pod redaktsiyey I. M. Mirgaleeva. Qozon: Izdatel'stvo "Fen" AN RT, 2010.

Melitinskiy 1991 – Melitinskiy E. M. "Voron." In *Mify narodov mira. Entsiklopediya v 2-x tomax,* 245–247. Tom 1. Moskva, 1991.

Mets 1966 – Mets A. *Musul'manskiy renessans.* Nemis tilidan tarjima, so'zboshi, bibliografiya va ko'rsatkich D. E. Bertels tomonidan. Moskva: Nauka, 1966.

Mokrynin 2004 – Mokrynin V. P. "Siriyskiye i armyanskiye istochniki." In *Istochnikovedeniye Kyrgyzstana s drevnosti do kontsa XIX v.*, 64–73. Bishkek: Ilim, 2004.

Muxamedova 1978 – Muxamedova Z. B. "Neskol'ko slov ob antroponimax v 'Oguz-name' iz sochineniya Salar Baba." In *Onomastika Sredney Azii,* 169–171. Moskva: Nauka, 1978.

Pigulevskaya 1946 – Pigulevskaya N. V. *Vizantiya i Iran na rubezhe VI i VII vekov.* Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR, 1946.

Pigulevskaya 1958 – Pigulevskaya N. V. va boshqalar. *Istoriya Irana s drevneyshix vremen do kontsa XVIII v.* Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR, 1958.

Pugachenkova 1983 – Pugachenkova G. A. "Xorasanskiye mavzolei." In *Xudojestvennaya kul'tura Sredney Azii IX–XIII vekov,* mas'ul muharrir L. I. Rempel, 14–29. Toshkent: Izdatel'stvo literatury i iskusstva imeni G. Gulyama, 1983.

Suxareva 1976 – Suxareva O. A. *Kvartal'naya obshchina pozdnefeodal'nogo goroda Buxary (v svyazi s istoriyey kvartalov).* Moskva: Nauka, 1976.

Shoniyozov 1973 – Shoniyozov K. "Drevniye elementy v etnogeneze uzbekov." In *IX Mejdunarodnyy kongress antropologicheskix i etnograficheskix nauk (Chikago). Doklady sovetskoy delegatsii,* 15. Moskva: Nauka, 1973.

ILOVA

Ming-Temur-xon-shajarasi

Shiban-xon, Jo'chining 5-o'g'li

↓

Bahadur

↓

Jo‘chi-Buka

↓

Badagul

↓

Ming Temur-xon + Ismoil Somoniy avlodi Jandiy-bekning qizi (XIV asr o‘rtalari)

↓

Pulod-sulton

↓

Ibrohim-sulton

↓

Davlat-Shayx-sulton

↓

Abu-l-Xayr-xon (1428 – 1468 yy. da hukm surgan),
Dasht-i Qipchoqda O‘zbek xonligi (1428 – 1524)ga asos solgan

↓

Shoh-Budag-sulton

↓

Abu-l-Fath Muhammad Shabyoniyxon (1500 – 1510-yy.da hukm surgan),
Buxoroda Shayboniylar sulolasi (1500 – 1599)ga asos solgan.